
ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՉՏՐՈՇՎՈՂ ԱՍՈՒՅԹՆԵՐ

ՀԵՐՄԻՆԵ ԱԲՐՈՅԱՆ

Առկայական տրոհումը հաղորդակցային շարահյուսության կենտրոնական առանցքն է:

Նախադասության առկայական տրոհման նպատակն է նախադասությունն իրացնել այնպես, որ կատարի հաղորդակցման գլխավոր նպատակը, այն է՝ առկայացնի տեղեկությունը:

Առկայական տրոհումը երկանդամ է . ասույթը, ըստ տեղեկության հաղորդման կարևորության, բաժանվում է ենթահիմքի և վերաբերյալի:

Ենթահիմքն ասույթի ելակետն է, հայտնին, իսկ վերաբերյալը՝ անհայտը, նորը¹: Վերաբերյալն ավելի առկայական է, քան ենթահիմքը²:

Խոսքում հանդիպում ենք ասույթների, որոնք միակենտրոն են, այն է՝ կազմված են միայն վերաբերյալից: Ասույթում վերաբերյալի ու ենթահիմքի առկայության կարևորությունը կամ պարտադրականությունը կարելի է համեմատել ստորոգյալի ու ենթակայի՝ նախադասության կազմության մեջ ունեցած դերի հետ:

Այսինքն՝ նախադասությունն առանց ստորոգյալի գոյություն չունի (առանց ստորոգյալի նախադասությունները չափազանց քիչ են), բայց առանց ենթակայի կարող է լինել. լեզվում կան նախադասություններ, որոնց ենթական զեղչվում է՝ չխեղաթյուրելով նախադասության միտքը: Նույն կերպ խոսքում հանդիպում են ասույթներ, որոնք կազմված են միայն վերաբերյալից. դրանց ենթահիմքը ընդհանրապես չի ենթադրվում, և կան ասույթներ էլ, որոնց ենթահիմքը զեղչվում է, քանի որ հասկացվում է համատեքստից ու խոսքային իրադրությունից:

¹ Ասույթի բաղադրիչների նման մեկնաբանումը հաճախ պայմանական է. խոսքում լինում են դեպքեր, երբ վերաբերյալն արդեն հայտնի է համատեքստից, իսկ ենթահիմքն անհայտ է. պարզապես խոսողն այն ներկայացնում է իբրև հայտնի, իսկ հայտնին՝ որպես անհայտ:

² **Белошапкина В.** Современный русский язык. Синтаксис, М., 1977, с. 146.

Նման ասույթներին անդրադարձել են Ա. Սարգսյանն ու Վ. Քոսյանը:

Լեզվաբան Ա. Սարգսյանն իրավացիորեն նշում է, որ դրանք հիմնականում գոյություն ունեն երկխոսություններում, որտեղ հարցին հաջորդող պատասխան մասում ենթահիմքը զեղչվում է, և ասույթը կազմվում է միայն վերաբերյալից, այնուհետև ավելացնում, որ դրանք հաղորդում են «ինչ-որ բանի գոյության, առկայության մասին, կամ էլ հաստատվում կամ ժխտվում է որևէ փաստ: Նման դեպքերում ամբողջ իրազեկումը կարևոր է. դրա համար էլ ամբողջ նախադասությունը դիտվում է իբրև ռեմա»³:

Վ. Քոսյանը նախ խոսում է զեղչված ենթակայով նախադասությունների մասին՝ գրելով. «Ակտուալ անդամատման ուսմունքի հիմնադիր Մատեզիուսն ընդգծում է, որ պարտադիր չէ, որ ամեն մի նախադասության ելակետը առկա լինի, այսինքն՝ արտահայտվի բառական միջոցներով: Հաճախ ելակետը արտահայտված է լինում նախընթաց խոսքում կամ հասկացվում է բայի ձևից: Ահա այսպիսի նախադասություններում սկզբում կա՛մ ստորոգյալն է, կա՛մ նրա լրացումը»⁴: Ապա բերվում են թերի նախադասությունների բազմաթիվ օրինակներ: Այնուհետև նույն գրքույկի 42-րդ էջում «Տրամաբանական շեշտը ամբողջ նախադասության վրա» հատվածում գիտնականը գրում է. «Խոսքի մեջ պատահում է, որ տրամաբանական շեշտ կրում է ոչ թե նախադասության որևէ անդամ, այլ ամբողջ նախադասությունը: Այս դեպքում նախադասությունը կազմված է լինում երկու անհավասար (ծավալի առումով) մասերից: Մի կողմում լինում է ելակետը՝ արտահայտված որևէ բառով, մյուս կողմում՝ նախադասությունն իր գլխավոր անդամներով (կամ նաև նրանց լրացումներով)»⁵:

Վ. Քոսյանը, ինչպես երևում է մեջբերված հատվածից, դրանց հստակ տարբերակում չի տալիս. գիտնականի՝ զեղչված ելակետով նախադասությունների մեկնաբանությունը գրեթե չի տարբերվում լեզվաբանության մեջ հայտնի թերի նախադասությունների՝ միայն ենթակայի զեղչումով բնութագրումներից: «Տրամաբանական շեշտը ամբողջ նախադասության վրա» հատվածում, որտեղ արդեն վերնագիրն իսկ հուշում է ենթահիմքի բացակայության մասին, Քոսյանը խոսում է ելակետի գոյության մասին, և այնպիսի տպավորություն է ստեղծվում, որ նման ասույթները մյուսներից տարբերվում են նրանով, որ դրանց ենթական միաբառ է և արտահայտված է դերանուններով:

³ Սարգսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 267, 269:

⁴ Քոսյան Վ., Ակտուալ անդամատումը և շարադասությունը ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1990, էջ 20:

⁵ Նույն տեղում, էջ 42:

Այս հարցում մեր մոտեցումը համընկնում է ականավոր հայերենագետ Ա. Սարգսյանի մոտեցմանը, սակայն որոշ տարբերություններով:

Հտրոհվող ասույթները, ըստ մեզ, պետք է խմբավորման ենթարկել՝ ելնելով դրանց արտահայտության ձևից: Այստեղ բովանդակությունը հաշվի չենք առնում, քանի որ նման ասույթները բոլորն էլ հտրոհվող են, այն է՝ դրանց բովանդակությունը կարևոր է, և դրանք ամբողջությամբ վերաբերյալ են:

Ըստ արտահայտության ձևի՝ հտրոհվող ասույթները բաժանվում են երեք ենթատեսակների՝ զեղչված ելակետով, միակազմ և հավելական:

Այն ասույթները, որոնց ենթահիմքը, հաղորդակցական իրավիճակով ու խոսողի նախորդող փորձով պայմանավորված, հնարավոր է զեղչել, կոչվում են զեղչված ենթահիմքով ասույթներ:

Ենթահիմքը զեղչվում է, քանի որ այն համատեքստից հասկացվում է:

Օրինակ՝

Ուրկէ՞ կու գաս:

Պուրճ Համուրէն:

Քանի՞ տարի է ի վեր Լիբանան կ'ապրիս:

Ծնած օրէս:

Առաջին նախադասության մեջ տրվում է հարցումը, իսկ պատասխան մասում՝ հարցման մեջ առկա մասը, որը պատասխանի ենթահիմքն է, ամբողջությամբ զեղչվում է: Վերը բերված երկխոսության երկրորդ հատվածում, եթե մտովի չվերականգնենք «Լիբանան կ'ապրիս» ենթահիմքը՝ մտովի ստեղծելով «Ծնած օրէս /Լիբանան կ'ապրիս» ասույթը, ապա «Ծնած օրէս» զեղչված ենթահիմքով ասույթը ոչ մի հաղորդակցական դեր չէր ունենա:

Այսպիսով, զեղչված ենթահիմքով ասույթներում ենթահիմքը հասկացվում է համատեքստից և հեշտությամբ վերականգնելի է, և այն մտովի չվերականգնելու դեպքում կստացվի անհեթեթություն: Զեղչված ենթահիմքով ասույթն ավանդական շարահյուսությունից հայտնի թերի նախադասությունն է, ավելի ճիշտ՝ թերի նախադասության իրացումը խոսքային շղթայում:

Զեղչված ենթահիմքով ասույթի էական հատկանիշներն են ենթահիմքի ենթադրելի առկայությունը և դրա վերականգնելիությունը: Ահա այս երկու հատկանիշներով էլ դրանք տարբերվում են հտրոհվող ասույթների մյուս տեսակներից:

Մենք սրանց թվին ենք ավելացնում նաև այսպես կոչված բառ-նախադասությունները: Քանի որ դրանց «ամբողջ բովանդակությունը հանգում է ար-

տահայտվածի հաստատման կամ ժխտման, համաձայնության կամ եղանակավորող արտահայտիչ գնահատման»⁶:

Բացի գեղջված ենթահիմքով ասույթներից, խոսքում կան հաղորդակցորեն անբաժանելի ասույթներ, որոնցով հաղորդված իրազեկումն ամբողջությամբ կարևորվում է հաղորդակցման իրացման համար, այսինքն՝ ենթահիմք չկա, կա միայն հաղորդվող նորությունը՝ վերաբերյալը: Նման ասույթների նպատակն է կա՛մ հաղորդել ինչոր երևույթի, հասկացության՝ իբրև մեկ ամբողջության գոյությունը, առկայությունը, կա՛մ հաստատել, կա՛մ ժխտել որևէ փաստ: «Նման դեպքերում ամբողջ իրազեկումը կարևոր է. դրա համար էլ ամբողջ նախադասությունը դիտվում է իբրև ռեմա»⁷: Նման ասույթները գործածվում են պատմության սկզբում, հատկապես հեքիաթներում, պատմվածքներում և այլն, երբ հեղինակն ընթերցողին տալիս է պատմության ընթացքը՝ անհայտը ներկայացնելով իբրև հայտնի: Չտրոհվող ասույթները ձևավորվում են հիմնականում միակազմ նախադասությունների, ինչպես նաև որոշ երկկազմ նախադասությունների հիման վրա: Դրանք գրեթե միշտ պարունակում են հաղորդման նորությունը: Նման նախադասությունների համատեքստային պայմանավորվածությունը կա՛մ փոքրագույնի է հասնում, կա՛մ ընդհանրապես բացակայում է:

Օրինակ՝ *Գարունը եկաւ: Այլեւս իրիկուն է: Հիմայ գիշեր է: Արեւը երկու մարդու չափ վեր էր տակաւին Կիւրեի-Քարէն (<ՕԵ, 96): Վարդաւառի շաքաթ է (<ՕԵ, 125): Արեւնօք, դարեր առաջ, բանաստեղծ մը կապրեր Արեւելքի մէկ երկրին մէջ (<ՕԵ, 352):*

Այն ասույթները, որոնց պարունակած հաղորդումն ամբողջությամբ կարևոր է, և բացառվում է դրանց երկանդամ տրոհումը, կոչվում են միակազմ ասույթներ:

Միակազմ ասույթները սովորաբար գործածվում են ասույթի մեջ նոր դեմք, առարկա ներկայացնելու կամ ինչ-որ իրադարձության, ժամանակահատվածի, վիճակի մասին ընդհանուր պատկերացում տալու համար:

Լեզվում գոյություն ունեն լեզվական այնպիսի միավորներ, որոնք, հաղորդակցական միավորներ լինելով հանդերձ, նախադասությանը բնորոշ բոլոր հատկանիշները չունեն, ավելի ճիշտ դրանք նախադասությունների առանձին հատվածներն են, որոնք առանձնացվում են, իմաստաբանորեն ընդ-

⁶ Աբրահամյան Ա., Հայոց լեզու, Շարահյուսություն, Երևան, 2004, էջ 74:

⁷ Սարգսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 269:

գծվում տրամաբանական ուժեղ շեշտով՝ դառնալով հաղորդակցական կենտրոն՝ վերաբերյալ: Հայերենում դրանք անվանվում են հավելական կառույցներ⁸:

Հավելական ասույթներն առանձնանում են կա՛մ համադասական, կա՛մ ստորադասական քերականական հարաբերությունների հիման վրա:

Համադասականների հիման վրա առանձնացումը կատարվում է հետևյալ կերպ. նախադասության համադաս բառերից մեկը համասեռ անդամներից առանձնանում է վերջակետի դադարով, առանձին հնչերանգով ու իմաստային առանձնացումով, ձևավորվում իբրև խոսքի առանձին, ինքնակամիավոր: «Հենց այս առանձնացումն էլ այն գլխավոր հատկանիշն է, որով հավելական կապակցությամբ դրսևորված համադասությունը տարբերվում է բառերի սովորական համադասությունից»⁹:

Օրինակ՝ Տիգրան ժպտեցաւ, բայց ի՛նչ ժպտիւ... երկչոտ, անհամարձակ, դողողջ, գրեթէ ակամայ: Տկարին ժպտր զօրաւարին առջեւ (ՄՊ, 235):

Ստորադասական հարաբերությունների վրա կառուցվող հավելական կառույցները մի դեպքում կազմվում են ստորադասական հարաբերությամբ կապակցված բառակապակցություններից, մի այլ դեպքում՝ երկրորդական նախադասություններից:

Բառակապակցություններից առանձնացող հավելական կառույցները կազմվում են հետևյալ կերպ. «...հավելական կապակցության դեպքում այդ անդամների միացումն անմիջականորեն չի դրսևորվում, գերադաս անդամը՝ լրացյալը, մնում է հիմնական արտահայտության մեջ, իսկ նրա լրացումը (որոշիչ, խնդիր, պարագա) դրվում է տևական դադարից հետո՝ հանդես գալով որպես հավելում»¹⁰:

Օրինակ՝ Իսկ առաջ, ինչ աչքեր ունեցած էր Հայկ: Սեւ, խոշոր ու սրատես, վառվռուն ու անդիմադրելի (ՄՊ, 492): Խխում կ'ըլլան ուրին, խոտ քաղողները, թումբին խորոմները, զառիվար բացաստանը: Վիկին արտը: Յորենի արտերը: Զաղացքը: Ընկուզենիները: Առուին վրայի ճամբան: Չալուկ խաղցող տոլոցը հարթավայրը (ՀՄԵ, 350):

Արևմտահայերենում շատ են տարածված երկրորդական նախադասություններով դրսևորվող հավելական կառույցները, որտեղ ստորադաս նախադասությունն առանձնանում է գլխավորից վերջակետի դադարով, ստանում

⁸ Սարգսյան Ն., Հավելական կապակցությունները ժամանակակից հայերենում: Լեզվի և ոճի հարցեր, հ. 6, Երևան, 1982, էջ 199-267:

⁹ Նույն տեղում, էջ 207:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 209:

ավարտուն հնչերանգ՝ ձեռք բերելով ինքնուրույն նախադասության հատկանիշներ:

Օրինակ՝ Ան պիտի երթար: Եթե միայն կրնար:

Հավելական բոլոր կառույցներն ընդգծվում են տրամաբանական շեշտով ու հատուկ հնչերանգով: Դրանց կազմում ենթահիմք գոյություն չունի, քանի որ դրանք բոլորը յուրահատուկ հաղորդակցական կենտրոն են՝ հատուկ հնչերանգով, տրամաբանական շեշտով ու իմաստային սաստկական նրբերանգով: Այսինքն՝ ամբողջությամբ վերաբերյալ են. ենթահիմք չկա:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Այսպիսով, չնայած առկայական տրոհման առանձնահատուկ հատկանիշներից մեկը երկանդամ բնույթ ունենալն է, սակայն լեզվում գոյություն ունեն «միանդամ» ասույթներ, որոնք կոչվում են չտրոհվող ասույթներ, քանի որ կազմված են միայն վերաբերյալից:

Հտրոհվող ասույթներն ունեն իրենց ենթատեսակները՝ զեղչված ենթահիմքով, որի ենթահիմքը կարելի է վերականգնել, միակազմ, որը ենթահիմք չունի, և չի էլ կարող ենթադրվել, և հավելական, որը կազմված է միայն վերաբերյալից, սակայն իր բովանդակությամբ սերտորեն կապված է այն ասույթի հետ, որից առանձնացել և ընկալվում է իբրև առանձին ու յուրահատուկ հաղորդակցական միավոր:

Բանալի բաներ – առկայական տրոհում, չտրոհվող ասույթ, զեղչված ենթահիմքով ասույթ, միակազմ ասույթ, հավելական ասույթ, ենթահիմք, վերաբերյալ, ասույթ, հաղորդակցություն, շարահյուսություն:

НЕСЕПАРАБЕЛЬНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ

ЭРМИНЕ АБРОЯН

Одной из особенностей актуального членения является его биномиальный характер, но в языке существуют одночленные высказывания, которые называются нерасчлененными высказываниями, так как состоят только из ремы. Нерасчлененные высказывания имеют свои подтипы – с эллиптической темой, которую можно восстановить, односоставные, которые не имеют тему, а также дополнительные высказывания, состоящие только из ремы, но их содержание тесно связано с высказыванием, от которого они

отделились и воспринимаются как отдельная и уникальная коммуникативная единица.

Ключевые слова – актуальное членение, нерасчлененное высказывание, высказывание с эллиптической темой, односоставное высказывание, дополнительное высказывание, тема, рема, высказывание, коммуникация, синтаксис.

INSEPARABLE STATEMENTS

HERMINE ABROYAN

One of the characteristic features of the functional perespective of the statement is its binominal nature. In spite of this there exist statements that are inseparable.

Inseparable statements have their subtypes –with elliptic topics that can be restored. Mononuclear sentence with no topic and so it cannot even be deduced. Additional statements consist only of comments. Their subjects are closely connected to the sentences of which they are departed. These are perceived as separate communicative units.

Key words – functional perespective of the sentence, inseparable statement, statement with elliptic topic, mononuclear statement, additional statement, topic, comment, statement, communication, syntax.

Համառոտագրություններ

ՀՀԼՍ Համաստեղ, Հայաստանի լեռներու սրնգահարը, Երևան, 1989:

ՀՕԵ – Հակոբ Օշական, Երկեր, Երևան, 1979:

ՀՄԵ Հակոբ Մնձուրի, Երկեր, Երևան, 1986:

ՄՊ – Սփյուռքահայ պատմվածք, Երևան, 1989: